

אלה הדברים - בכל לשון

אֱלֹהֵי הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דָּבַר מֹשֶׁה אֶל כָּל יִשְׂרָאֵל בְּעֵבֶר הַיְיָדָוּן בְּמִדְבַּר בְּעֶרְבָה מִזֶּה יוֹם בֵּין פְּאָרְזַן וּבֵין תְּפֵל וּלְבָן וְחֻצְרֹת וְדֵי זָהָב: (ספר דברים פרק א פסוק א).¹

דברים רבה א א – לשונות התורה

"אלה הדברים אשר דבר משה אל כל ישראל" - הלכה: אדם מישראל מהו שיהא מותר לו לכתוב ספר תורה בכל לשון? כך שנו חכמים²: "אין בין ספרים לתפילין ומזוזות אלא שהספרים נכתבים בכל לשון ותפילין ומזוזות אינן נכתבים אלא אשורית"³. רבן שמעון בן גמליאל אומר: אף הספרים לא התירו שיכתבו אלא יונית.⁴ ומה טעמו של רשב"ג שאומר: מותר לכתוב ספר תורה יונית? כך לימדונו רבותינו, אמר בר קפרא: שכתוב: "יפת אלהים ליפת וישכון באהלי שם" (בראשית ט כז) - שיהיו דבריו של שם נאמרים בלשונותיו של יפת, לכך התירו שיכתבו בלשון יונית.⁵

אמר הקב"ה: ראה לשונה של תורה מה חביבה שמרפא את הלשון, מנין? שכן כתיב: "מרפא לשון עץ חיים" (משלי טו ד) - ואין "עץ חיים" אלא תורה, שנאמר: "עץ חיים היא למחזיקים בה" (משלי ג יח). ולשונה של תורה מתיר את הלשון.⁶ תדע לך: לעתיד לבוא הקב"ה מעלה מגן עדין אילנות של תורה משובחים. ומה הוא שבחם? שהן מרפאים את הלשון שנאמר: "ועל הנחל יעלה על שפתו מזה ומזה כל עץ מאכל" (יחזקאל מז יב). מנין שהיא רפואה של לשון? שנאמר: "והיה פריו למאכל ועלהו לתרופה" (שם). מהו "לתרופה"? רבי יוחנן

¹ זו הפתיחה לחומש החמישי, ספר דברים, המכונה גם משנה תורה. לפני מעמד הר סיני נאמר למשה: "... אֱלֹהֵי הַדְּבָרִים אֲשֶׁר תְּדַבֵּר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" (שמות יט ו) ואילו כאן: "אלה הדברים אשר דבר משה אל כל ישראל". ראו פירוש אור החיים על הפסוק שאכן מעביר קו ברור בין חומש דברים "שאמר משה דברים מפי עצמו דברים כאלה" ובין ארבעה החומשים הקודמים: "כל הקודם בד' חומשים לא אמר אפילו אות אחת מעצמו". וכבר הארכנו לדון בנושא זה בדברינו [ספר דברים - משנה תורה](#) בפרשה זו. והפעם נרצה לדון בדברים עצמם. מה הם "הדברים" האלה ומה נוכל ללמוד מהם להלכה ולאגדה.

² מסכת מגילה פרק א משנה ת. וכן הוא במסכת סופרים פרק טו הלכה א. ובגמרא מגילה דף ט ע"א וע"ב.

³ אשורית הוא כתב אשורי, כתב השפה העברית בימינו. ראו דברינו [משנה תורה - כתב הראוי להשתנות](#), בפרשה זו, על מהפכת הכתב שחולל עזרא וסיעתו בבית שני. אם העברית שלנו איננה העברית המקורית בה נתנה התורה, אפשר אולי גם לקבל שפות נוספות, והדבר מעיד על אוניברסליות התורה ותוקפה הרחב. אך עדיין אפשר לשאול: אוניברסליות למי? לעולם הרחב - לאומות העולם, או ליהודים שנתפזרו בקצווי תבל ודברו בשבעים לשונות? כגון הקהילה היהודית הגדולה באלכסנדריה במאות הראשונות לספירה שברובם דברו והבינו רק יונית. ראו דברינו [תורה לאומית מול תורה אוניברסלית](#) בפרשת יתרו.

⁴ עד כאן לשון המשנה במגילה. ובגמרא (מגילה ט ע"א) נפסקה הלכה כרבן שמעון בן גמליאל: "אמר רבי אבהו אמר רבי יוחנן: הלכה כרבן שמעון בן גמליאל". וכל זה לכתחילה ולקרוא בו. אבל לנהוג קדושה, לדעת כולם, נוהגים קדושה ואף מצילים מפני הדליקה בשבת ספרי תורה שנכתבו בכל לשון (האם היה הדבר עד כדי כך שכיח?). ראו מסכת שבת ראש פרק ששה עשר: "כל כתבי הקודש מצילין אותן מפני הדליקה בין שקורין בהן ובין שאין קורין בהן ואף על פי שכתובים בכל לשון טעונים גניזה". וכן ראו מסכת סופרים פרק טו הלכה ב: "אף על פי שאמר רבן שמעון בן גמליאל אף ספרים לא התירו שיכתבו אלא יונית, הודה לחכמים, שמצילין אותן מפני הדליקה. שאמרו, מעשה ברבן שמעון בן גמליאל שהיה עומד על גבי בניין בהר הבית, והביאו לו ספר איוב כתוב תרגום, ואמר לבנאי וגזו תחת הנדבך. ואף חכמים עמדו בדבריהם, דתנינן: כל כתבי הקודש מצילין אותם מפני הדליקה, בין שקוראין בהם, בין שאין קוראין בהם". (האם שני רשב"ג שכאן הם אותו האיש? נראה שהאחד הוא בנו של רבן גמליאל דיבנה שחי אחרי החורבן והשני, נכדו של הלל הזקן שחי לפני החורבן וצ"ע). ה"תנינן" הוא, כאמור, במסכת שבת פרק טז משנה א.

⁵ בפשט הפסוק "יפת אלהים ליפת וישכון באהלי שם" אלהים הוא הנושא בשני חלקי המשפט: יפת אלהים ליפת וישכון (אלהים) באהלי שם. או: אלהים יתן ליפת מה שיתן, אבל שכינתו האמיתית תהיה אצל שם. ראו רש"י על הפסוק וכן גמרא יומא י ע"א: "אף על גב דיפת אלהים ליפת - אין השכינה שורה אלא באהלי שם". אבל הדרשן מוציא את הפסוק ממשוטו ומבאר בחילוף הנושא (כפי שכבר מורגל בפינו היום): יפת אלהים ליפת וישכון (יפת) באהלי שם - יפיפותו של יפת באהלי שם. וכבר הרחבנו בנושא זה בדברינו [בין יפת לאהלי שם](#) בפרשת נח. כאן רק נשאל: האם מדרש זה נאמר במקור בעברית או שהוא עצמו תורגם מיוונית? ראו עוד בראשית רבה פרשה לו ח: "בר קפרא אמר יהיו דברי תורה נאמרים בלשוננו של יפת בתוך אהלי שם, רבי יודן אמר מכאן לתרגום מן התורה". יפת הוא יוון כעולה ממשט הפסוקים בבראשית פרק י (פסוק ב). ועל סמך דרשה אגדית זו נפסקה הלכה כרשב"ג. כאן וכן בגמרא מגילה ט ע"ב, ראו שם.

⁶ "לשונה של תורה מרפא \ מרפא \ מתיר את הפה ואת הלשון" - לשון נופל על לשון נופל על לשון.

ורבי יהושע בן לוי. חד אמר: לתרפיון.⁷ וחד אמר: כל שהוא אלם ולועט הימנו לשונו מתרפא ומצחצחה מיד בדברי תורה ...⁸

ר' לוי אמר: מה לנו ללמוד ממקום אחר? נלמד ממקומו. הרי משה, עד שלא זכה לתורה כתיב בו: "לא איש דברים אנכי" (שמות ד י). כיון שזכה לתורה, נתרפא לשונו והתחיל לדבר דברים. מנין? ממה שקרינו בענין: "אלה הדברים אשר דבר משה".⁹

מסכת מגילה פרק א משנה ח – בלשון כל אומה

אין בין ספרים לתפילין ומזוזות אלא שהספרים נכתבין בכל לשון ותפילין ומזוזות אינן נכתבות אלא אשורית. רבן שמעון בן גמליאל אומר: אף בספרים לא התירו שיכתבו אלא יונית.¹⁰

פירוש ר' עובדיה מברטנורא: "נכתבין בכל לשון - בכתב של כל אומה ובלשון של כל אומה: **פירוש המשנה לרמב"ם:** "רצה באמרו בכל לשון, כלומר בכתב כל אומה ובלשון כל אומה".¹¹

מגילה דף ט עמוד א – תרגום השבעים

אמר רבי יהודה: אף כשהתירו רבותינו יונית - לא התירו אלא בספר תורה, ומשום מעשה דתלמי המלך. דתניא: מעשה בתלמי המלך שכינס שבעים ושנים זקנים ... ואמר להם: כתבו לי תורת משה רבכם. דתניא: מעשה בתלמי המלך שכינס שבעים ושנים זקנים, והכניסן בשבעים ושנים בתים, ולא גילה להם על מה כינסן. ונכנס אצל כל אחד ואחד ואמר להם: כתבו לי תורת משה רבכם. נתן הקב"ה בלב כל אחד ואחד עצה, והסכימו כולן לדעת אחת. וכתבו לו: "אלהים ברא בראשית", "אעשה אדם בצלם ובדמות", "ויכל ביום הששי, וישבות ביום השביעי", "זכר ונקבה בראו" ולא כתבו "בראם" וכו'.¹²

⁷ "לתרופה" – אומר הדרשן – פירושה לתרפיה (therapy). זהו מן המדרשים הנדירים של דרשן שדיבר, כך נראה, בפני קהל דוברי יונית (קיסריה? צפון ארץ ישראל? אלכסנדריה?). במקום לדרוש "ועלהו לתרופה" – לרפואה (ראו רש"י ומצודות על הפסוק) ולקשר את הפסוק מיחזקאל עם הפסוק מספר משלי שהביא לעיל: "מרפא לשון עץ חיים", נזקק הדרשן ללשון היוונית! תרופה היא תרפיה. וכל זאת בפתחה לספר דברים: אלה הדברים – בכל לשון, בלשון הנשמעת לקהל השומעים, אבל בעדיפות ליוונית כשיטת רשב"י! (ראו דוגמא נוספת בגמרא סנהדרין ד ע"ב שיטת רבי עקיבא מאיפה יודעים שבתפילין של ראש יש ארבעה בתים: "טט בכתפי - שתיים, פת באפריקי - שתיים", ראו רש"י שם. וכן בשמות רבה יב א שמסביר את המילה "הן" כמספר 1 ביוונית, מובא בדברינו [שלא את עמי](#)). ובאמת שאלה היא למבני לשון: האם יש קשר בין השורש רפ"א בעברית ותרפיה ביוונית או שהוא מקרי ופונטי בלבד? ומה עם השכלה ואסכולה, תורה ותיאוריה?

⁸ כיון שאנו בעסקי לשון נופל על לשון, צחצוחה של תורה מזכיר את המדרשים על הפסוק בישיעהו נח יא: "וַיִּחַדְהוּ ה' תְּמִיד וְהִשְׁבִּיעַ בְּצַחְצְחוֹת נִפְשָׁךְ וְעִצְמֹתֶיךָ יִחַלְצֶיךָ וְהִיִּיתְךָ כְּגֵן יְרֵה וְכְמוֹצָא מִים אֲשֶׁר לֹא כִזְבוּ מִימֶיךָ". ראו למשל, ויקרא רבה לד טו [במצוות צדקה](#) (עליה הרחבנו בפרשת בהר), שם יוצר המדרש צחצוח לשון בין "בצחצחות נפשך" (גמולו של הנותן צדקה) ובין הקב"ה המכונה: "דודי צח ואדום". ויש גם צחצוח תורה שעסק בצחצוח מגל, סכין וסייף לצורך דין קבלת טומאה והפך לצחצוח חרבות עד מוות בבית המדרש - בסיפור על ר' יוחנן וריש לקיש, בבא מציעא פד ע"א (מובא בדברינו [ר' יוחנן קפדן היה](#)).

⁹ בסיום הדרשה חוזר הדרשן וקושר את כל הדיון ההלכתי והאגדי הזה לפרשת השבוע, ל"אלה הדברים". בכל הפרשיות במדרש דברים רבה (חוץ מאחת) יש פתיחתא אחידה: "הלכה וכו'". הדרשן פותח בעניין הלכתי שהקשר בינו ובין פרשת השבוע נראה רחוק ו"לא שייך", עובר באמצע לחלק האגדה ומסיים בקישור לפסוק מוביל שבתחילת הפרשה: "... מנין? ממה שקרינו בענין ... "פסוק הפתיחה". האם ר' לוי מעדיף פשוט פסוק מהתורה ואת משה על פני ישיעהו, או שהוא גם קורא תיגר על הצורך להידרש לשפה היוונית בדרשה על חביבותה של לשון התורה?

¹⁰ חזרנו למשנה במסכת מגילה שמדרש דברים רבה לעיל מצטט. נתעמק במילים "בכל לשון".

¹¹ "בכל לשון" הוא גם הכתב וגם התוכן. ראו עוד בפרק ב שם, בדגש על מגילת אסתר שיש לקרוא אותה בלשון שמונת לכל קהילה "קורין אותה ללועזות בלעז" ולפי אסור לקרוא בע"פ, פשיטא שגם תוכן המגילה הכתוב היה באותו לעז. לאלו יש להוסיף את "פרשת סוטה ויודי מעשר קריאת שמע ותפילה וברכת המזון ושבועת העדות ושבועת הפקדון" שנאמרים בכל לשון (מסכת סוטה פרק ז משנה א), ובתוספתא סוטה פרק ז הלכה ז מוסיף גם: "ברכות הלל ושמע ותפילה נאמרין בכל לשון". נחזור לספר התורה. לפי חכמים שמתירים לכתוב ספר תורה בכל שפה, ולפי רשב"ג גם ביוונית, ניתן לשאול: מי הוא המוסמך לתרגם את התורה באופן אותנטי, תרגום נאמן ומדויק, על מנת שנחשוב שיש לספר תורה זה קדושה ונברך עליו את ברכות התורה? הרי אין זה סביר שסתם תרגום, לא מדויק ולא מהימן, של כל בחור-זעזעך יקנה לספר התורה קדושה. האם הקהילה הבלבית הגדולה שבבל יכולה הייתה לכתוב ספר תורה בארמית, לקחת את תרגום אונקלוס שאיננו פחות מכל תרגום חופשי אחר ולכתוב אותו על קלף ולקרוא ממנו כמות שהוא ולברך עליו את ברכות התורה? (ואין צורך בתרגום). ומה עם קהילתו של רב מתיא ברומא (סנהדרין לב)? לא מצאנו בחז"ל ובמחקר תשובה לשאלה זו. נראה שהתשובה טמונה בהמשך המקורות שלהלן ובקבלתה להלכה של שיטת רבן שמעון בן גמליאל, וגם זה כמקרה מיוחד של השפה היוונית ושל הקהילה הגדולה שבאלכסנדריה.

¹² זהו המקור של חז"ל [לתרגום השבעים](#) המכונה בלטינית - Septuaginta. ראו המשך הגמרא שם שמונה את כל המקומות שחכמים שינו בתרגום לתלמי, על מנת שלא לתת חומר בידי מקטרגים ומלעיזים על תורת ישראל ולא להוציא לעז עלינו או על הגויים (או על תלמי אישית). האם תרגום זה יכול להיחשב לטקסט מהימן של התורה ביוונית? עם השינויים או בלעדיהם? ראו סיפור מקביל, אך שונה, [באגרת אריטיאס](#) (בספרים החיצוניים) שלפיו תרגום התורה נעשה בהזמנה מסודרת של תלמי פילדלפוס השני מתוך יוזמה מדעית מחקרית כנה, ובמטרה להוסיף את ספר התורה לספרייה הגדולה של אלכסנדריה. לצורך כך, הוא פנה לכהן הגדול בירושלים וזה שלח לו שבעים ושניים חכמים, שישה מכל שבט, שבאו במיוחד למצרים לצורך ביצוע משימה זו. בבואם למצרים, זכו חכמים אלה לאירוח וכבוד גדול ונערך לכבודם משתה שבעת ימים בו נשאו נאומים מליציים. מפעל התרגום נמשך שבעים

ירושלמי מגילה פרק א הלכה ט -

תני: רבן שמעון בן גמליאל אומר: אף בספרים לא התירו שיכתבו אלא יוונתו. בדקו ומצאו שאין התורה יכולה להיתרגם כל צורכה אלא יוונתו. בורגני אחד בידא להם ארמית מתוך יוונתו. רבי ירמיה בשם רבי חייא בר אבא: תירגם עקילס הגר התורה לפני רבי אליעזר ולפני רבי יהושע וקילסו אותו ואמרו לו: יפית מבני אדם.¹³

מגילה דף ג עמוד א – על איזה תרגום הזדעזעה הארץ?

ואמר רבי ירמיה ואיתמא רבי חייא בר אבא: תרגום של תורה - אונקלוס הגר אמרו מפי רבי אליעזר ורבי יהושע.¹⁴ תרגום של נביאים - יונתן בן עוזיאל אמרו מפי חגי זכריה ומלאכי, ונזדעזעה ארץ ישראל ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה. יצתה בת קול ואמרה: מי הוא זה שגילה סתרי לבני אדם?¹⁵ עמד יונתן בן עוזיאל על רגליו ואמר: אני הוא שגלית סתריך לבני אדם; גלוי וידוע לפניך שלא לכבודי עשיתי, ולא לכבוד בית אבא, אלא לכבודך עשיתי שלא ירבו מחלוקת בישראל.¹⁶ ועוד ביקש לגלות תרגום של כתובים, יצתה בת קול ואמרה לו: דייד! מאי טעמא - משום דאית ביה קץ משיח.¹⁷

תוספתא שבת פרק יג הלכה ב – גניזת תרגום ספר איוב

היו כתובין תרגום ובכל לשון - מצילין אותן וגונזין אותן.¹⁸ אמ' ר' יוסה: מעשה שהלך ר' חלפתא אצל רבן גמליאל לטבריא ומצאו שהיה יושב על שולחנו של יוחנן בן נזיף ובידו ספר איוב תרגום והיה קורא בו. אמר לו ר' חלפתא: זכור הייתי ברבן גמליאל הזקן אבי אביך, שהיה יושב על גב מעלה בהר הבית והביאו לפניו ספר איוב תרגום ואמר לבניו וגנזו תחת הנדבך.¹⁹

ושניים יום ובוצע בעבודת צוות משותפת (בניגוד לסיפור בגמרא לפיו הם הושבו בחדרים נפרדים). תרגום זה התקבל ע"י יהדות מצרים כנוסח מהימן וחתום - "על התורה הזאת אין להוסיף ואין לגרוע". כך או כך, הרי לנו תהליך מסודר של תרגום התורה.

¹³ ראו הפסוק המלא והקודם לו בתהלים מה ב-ג: "רחש לבי דבר טוב אמר אני מעשי למלך לשוני עט סופר מהיר: יפית מבני אדם הוצק חן בשפתותיך על פן בךך אלהים לעולם". שוב, רמז ברור לפסוק: "יפת אלהים ליפת וישכון באהלי שם". ר' אליעזר ור' יהושע שמכו ידיהם על תרגום זה ואף שבחווהו, משמע שהם ידעו היטב יוונתו. והארמית תורגמה מתוך התרגום היווני! אבל כבר בספרות הגאונים, מסכת ספר תורה פרק א הלכה ו (סופרים א ז) אנו שומעים דעה אחרת: "אין כתבין לא עברית ולא עילמית, לא מדית ולא יונית. שבעים זקנים כתבו כל התורה לתלמי המלך לשון יונית, והיה אותו היום קשה לישראל כיום שעשו בו את העגל, שלא היתה תורה יכולה להתרגם כל צרכה". ראו רמב"ם בסוף הדף והערה 23.

¹⁴ נחלקו הדעות בין המפרשים והחוקרים אם אונקלוס ועקילס (בירושלמי לעיל) אחד הם, או שני בני אדם שונים. ונפקא מינה לעניינינו, האם מדובר כאן בתרגום ישיר מעברית לארמית ע"י אונקלוס שהוא איש אחר מעקילס לעיל, או שזה אותו האיש שתרגם גם ליוונית וגם לארמית ואולי אפילו מהיוונית לארמית כמוסבר לעיל בירושלמי.

¹⁵ שימו לב להבדל בין תרגום התורה שבו לא נזדעזעה הארץ ולא נתגלו סתרי הבורא ובין תרגום הנביאים. התורה היא בראש ובראשונה ספר מצוות! הנביאים (ועוד יותר הכתובים להלן) הם סתרי הקב"ה! ראו דברי ר' יוסי במכילתא דרבי ישמעאל בשלח - מסכתא דויסע פרשה ה: "הנביא מגיד חדרים וסתרים לישראל". התורה אומרת בפירוש: "ונשמרתם מאד לנפשתיכם כי לא ראיתם כל תמונה ביום דבר ה' אליכם בחרב מתוך האש" (דברים ד טו), ובאים הנביאים (ישעיהו ויחזקאל) ומתארים את מעשה המרכבה. גם במדרש בו פתחנו - "ספרים נכתבים בכל לשון .. רשב"ג אומר: לא התירו אלא יונית" - גם שם אומרת הגמרא במילה (ט ע"א): "אמר רבי יהודה: אף כשהתירו רבותינו יונית - לא התירו אלא בספר תורה, ומשום מעשה דתלמי המלך". התנ"ך אינו מקשה אחת. יש הבדל בין התורה מצד אחד לנביאים וכתובים מצד שני, ויש גם הבדל בין תורה ונביאים מצד אחד לכתובים מצד שני. אבל יש גם הבדל נוסף, בין תרגום אונקלוס שהוא צמוד למילות התורה ומתרגם כמעט מילה במילה (רק פה ושם מרחיב ומבאר) ובין תרגום יונתן בין עוזיאל שמרחיב מאד וכבר יצא מידי תרגום ונכנס לידי פירוש ומדרש. ראו ספרו של [אביגדור שנאן: תרגום ואגדה בו, הוצאת מגנס, ירושלים תשנ"ג](#).

¹⁶ ראו פירוש שטיינזלץ שם: "שאם אין תרגום מקובל לפסוקים סתומים יבואו לידי מחלוקת בדבר משמעותם ועל ידי התרגום מתברר הפירוש". זו התשובה, לפחות לגבי השפה הארמית, לשאלתנו לעיל בדבר סמכות התרגום. ולגבי היוונית, ראינו את תרגום השבעים במגילה ט לעיל או את תרגום השבעים ושניים באגרת אריסטיאס. מה שחשוב בפירוש שטיינזלץ הוא הדגש שהתרגום מבאר את המקור ופותר בעיות וסתומות. איך היינו מתרגמים לאנגלית את "אלה הדברים"? התרגום המקובל ברוב התרגומים הוא These are the words, ללמדנו שהמילה דברים פירושה דיבורים, מילים.

¹⁷ כגון ספר דניאל שיש בו הרבה חישובי קץ, הגם ואולי בגלל שהם סתומים וניתנים לפירושים שונים. כל זה לא מנע כמונן מחז"ל, פרשני המקרא וחכמי ישראל לדורותיהם מלעסוק בפסוקי הקץ וחזונו דניאל, מה גם שספר זה כתוב בחלקו הגדול בארמית ואינו צריך תרגום. ובידו יש תרגום יונתן לתהלים, משלי, איוב ועוד ספרי כתובים. ובהקשר לגילוי הקץ, ראו דברי [גילוי הקץ](#) בפרשת ויחי בפרט על אגרת תימן של הרמב"ם.

¹⁸ מצילים מהדליקה בשבת, כמו שראינו במשנה מסכת שבת בהערה 4 לעיל. היינו, נוהגים בהקם קדושה. מאידך, גונזים כאן יכול להתפרש לא כמשנה הנ"ל, לא כעניין של כבוד, אלא כסילוק, כפי שנראה בהמשך התוספתא.

¹⁹ ובהלכה ג הסמוכה שם: "באותה שעה שלח רבן גמליאל וגנזו. ר' יוסה בי ר' יהודה אומר: עריבה של טיט כפה עליו ... וכי מאבדין אותן ביד? אלא מניחין אותן במקום התורפה והן נרקבין מאיליהן". הרי לנו תשובה חלקית לפחות לשאלתנו לגבי תוקפו ומהימנותו של התרגום. לא כל תרגום מתקבל. ונראה אגב שיש שני מיני גניזה: האחד של כבוד כדן ספר תורה שנפסל שנוהגים בו כבוד, והשני על מנת שלא לקרוא בו. כך יש כנראה להבין את "וגנזו" שבמסכת סופרים פרק טו הלכה ב שהבאנו בהערה 4 לעיל.

מסכת סוטה דף מט עמוד ב – זעזוע הארץ השני

"ושלא ילמד את בנו יוונית". תנו רבנן: כשצרו מלכי בית חשמונאי זה על זה, היה הורקנוס מבחוץ ואריסטובולוס מבפנים. בכל יום ויום היו משלשלין דינרים בקופה ומעלין להן תמידים. היה שם זקן אחד שהיה מכיר בחכמת יוונית, לעז להם בחכמת יוונית, אמר להן: כל זמן שעוסקים בעבודה אין נמסרין בידכם. למחר שלשלו להם דינרים בקופה והעלו להם חזיר, כיון שהגיע לחצי חומה, נעץ ציפורניו נדעזעה ארץ ישראל ארבע מאות פרסה. אותה שעה אמרו: ארור אדם שיגדל חזירים, וארור אדם שילמד לבנו חכמת יוונית.²⁰

ספרי דברים פסקא שמג – במתן תורה

כשנגלה הקב"ה ליתן תורה לישראל, לא בלשון אחד אמר להם אלא בארבעה לשונות. שנאמר: "ויאמר ה' מסיני בא" – זה לשון עברי (לשון הקודש). "וזרח משעיר למו" – זה לשון רומי. "הופיע מהר פארן" – זה לשון ערבי. "ואתה מרבבות קדש" – זה לשון ארמי.²¹

מסכת סוטה פרק ז משנה ה – בכניסה לארץ

ואחר כך הביאו את האבנים ובנו את המזבח וסדוהו בסיד וכתבו עליו את כל דברי התורה בשבעים לשון, שנאמר: "באר היטב".²²

רמב"ם הלכות תפילין ומזוזה וספר תורה א יט – להלכה רק כתב אשור

אין כותבין תפילין ומזוזה אלא בכתב אשורית, והתירו בספרים לכתוב אף ביווני בלבד, וכבר נשקע יווני מן העולם ונשתבש ואבד לפיכך אין כותבין היום שלושתן אלא אשורית.²³

שבת שלום

ושנזכה לראות בנחמת ציון וירושלים

מחלקי המים

²⁰ הנה הזעזוע השני. הראשון, בתרגום לארמית והשני בהקשר עם יוונית. וכבר נעשתה ההבחנה בין השפה היוונית שהותרה ובין החכמה והתרבות (הפילוסופיה?) היוונית שהיא אסורה: "לשון יוני לחוד, חכמת יוונית לחוד" (גמרא סוטה שם וכן בבא קמא פג ע"א). ולבית הנשיאות התירו גם חכמה יוונית: "אלף ילדים היו בבית אבא, חמש מאות למדו תורה וחמש מאות למדו חכמת יוונית ... של בית רבן גמליאל התירו להן חכמת יוונית, מפני שקרובין למלכות" (בגמרא סוטה שם). עוד שם על משולש השפות: ארמית, עברית ויוונית, ראו בגמרות סוטה ובבא קמא שם ולא נאריך בכך כאן. ארמית ויוונית הן שתי השפות הזרות הנפוצות באותה תקופה, אך יש הבדל. הארמית היא שפה עממית לתרגום לקהל – "שניים מקרא ואחד תרגום". היוונית היא שפה מלומדת נוספת לצד העברית, בה ניתן לכתוב ספר תורה. ראו בגמרא סוטה שם גם האמרה: "בארץ ישראל לשון סורסי למה? אלא אי לשון הקודש אי לשון יוונית! ואמר רב יוסף: בבבל לשון ארמי למה? אלא או לשון הקודש או לשון פרסי!". אז באופן מעשי, לאילו שפות נוספות התכוונו חכמים כשאמרו "בכל לשון" במדרש בו פתחנו? לרומית? לערבית? לאנגלית בימינו?

²¹ הרי לנו סמך לריבוי לשונות לתורה ממעמד סיני עצמו. ובתנחומא (בובר) פרשת יתרו סימן טז (וכן הוא בפסיקתא דרב כהנא פרשה יב בחודש השלישי) מצאנו שפה נוספת: "כשגאלו הקב"ה בא ליתן להם את התורה, לא היו יודעים לשמוע. אמר הקב"ה: הריני משיח עמהם בלשון מצרי – "אנוך". אדם שהוא מבקש לומר לחבירו במצרים "אני", הוא אומר "אנוך". כך פתח הקב"ה בלשונם ואמר "אנכי". איזו שפה חסרה? יוונית! אבל לעומתה יש רומית. האם הרומית מחליפה את היוונית? האם ניתן ללמוד מכאן שלכל תקופה יש את שפת השלטון והמשכילים שלה? יוונית, רומית, ערבית, לטינית, אנגלית? כך או כך, ראו שוב הדיון על קריאת שמע שרבי מתיר רק "ככתבה" ואילו "חכמים אומרים: בכל לשון". למסקנת הסוגיה שם אפשר להבין ששיטת חכמים נובעת מכך ש"כל התורה כולה בכל לשון נאמרה".

²² בכניסה לארץ, עוד יותר ממעמד הר סיני – שבעים לשון! מדוע? בגמרא המבארת משנה זו (סוטה לה ע"ב) משמע שהסיבה היא חיצונית – כלפי אומות העולם: "תנו רבנן: כיצד כתבו ישראל את התורה? רבי יהודה אומר: על גבי אבנים כתובה, שנאמר: "וכתבת על האבנים את כל דברי התורה הזאת באר היטב" (דברים כז ח), ואחר כך סדו אותן בסיד. אמר לו רבי שמעון: לדבריך, היאך למדו אומות העולם [של אותו הזמן] תורה? אמר לו: בינה יתירה נתן בהם הקב"ה ושיגרו נוטירין (סופרים) שלהן וקילפו את הסידי והשיאוהו (העתיקוה)". אבל אולי הסיבה היא פנימית כדי שכל יהודי יבין את התורה ולא יהיה לאף יהודי, באיזו ארץ וגלות בה הוא שרוי, שום תירוץ. וכדברי פירוש רד"ק בספר יהושע פרק ח פסוק לב: "ואמרו כי בשבעים לשון כתבו אותם דברי התורה כמו שנאמר בתורה באר היטב כדי שיבינו אותם כל עם ולשון שיראו אותם". וכבר הארכנו לדון בנושא זה בדברינו [האבן תשמור את האבן](#) בפרשת כי תבוא.

²³ במחלוקת רשב"ג וחכמים לעיל – הלכה כרשב"ג, מן הסתם לא רק בשל הסמך מהפסוקים (הערה 5 לעיל), אלא בשל חשיבותה של היוונית כשפת השלטון והתרבות הכללית. אפשר היה לכאורה להעתיק עקרון זה לשפות שלטון ותרבות לאורך הדורות: פרסית, לטינית (רומית, ראו לעיל), ערבית, אנגלית בימינו וכו'. לצד העברית, השפה הנפוצה והרשמית. אבל הרמב"ם, שבעצמו ידע שפות וכתב מחשובי ספריו בערבית, אומר: עד כאן. מה שהותר הותר וכיון שהשפה היוונית איבדה את הגמוניותה, בטל ההיתר של רשב"ג ונפסק העניין ובימינו רק עברית (אשורית). נראה שיש כאן קו מחשבה של הפרדה בין שפת הרחוב והעסקים ושפת בית הכנסת ובית המדרש ששורשיו עוד בגמרא: "בארץ ישראל ... או לשון הקודש או לשון יוונית. בבבל ... או לשון הקודש או לשון פרסי" (סוטה מט ע"ב, בבא קמא פג ע"א). מצפים מאדם מיישראל שישלוט בלשון הקודש לפחות ברמה של הבנת התורה, בלי תרגום, אולי גם שיבין את נוסח התפילה (דומני שרק התימנים עוד קוראים התורה עם תרגום לארמית), לצד שפת העסקים, הרחוב והתרבות הכללית. ע"פ, כך צריך לקוות.

מים אחרונים 1: אחרי כל אריכות "אלה הדברים" במעמדה של השפה היוונית בתקופת בית שני, אי אפשר שלא להזכיר את ספרו של [שאול ליברמן: יוונית ויוונית בארץ ישראל](#), מוסד ביאליק ויד בן צבי, ירושלים, תשנ"א.

מים אחרונים 2: ועדיין לא נתקררה דעתנו מה"צ'ק הפתוח" שנתנו חכמים לכתובת התורה בכל לשון. שהרי סביר שלאחר הקריאה בתורה ניתנה גם דרשה ובה ציטוטים של המקרא. יש כאן מספר אפשרויות: 1. שיש כאן הסכמה בדיעבד למציאות שחז"ל לא יכלו לעצור. קהילות ישראל בתפוצות השונות כך עשו ולא נותר אלא להביע הסכמה בדיעבד (אבל למה לעגן זאת במשנה?). 2. נוסח התורה המדויק עדיין לא נקבע. במאה העשירית עוד ישבו חכמי המסורה לדייק בנוסח התורה. ראו סיפורו של תנ"ך כתר ארם צובא (לא סביר, יש יותר מדי מדרשים שמבוססים על פסוקי המקרא). 3. נותרה האפשרות שמשנה זו מציגה פתיחות עצומה שאין לה אחר ורע במסורת היהודית. כך או כך, נראה נושא מאד מעניין למחקר ונשמח מאד להתוודע למחקר בנושא זה.

מים אחרונים 3: מילים בעברית של היום שמקורן בשפה היוונית: אוויר (אווירון), אורגני, אידיאל, אידיוט, אכסניה, אלקטרון (גם אטום), אקלים, אתלט, בימה, בסיס, דיאטה, דוגמא, דיוקן, דפוס, דיאלוג, הינומה, המנון, וילון, זוג, טיפוס, טקס, כרטיס, מונופול, מילון, מלפפון, נְמֵל, נימוס, נרתיק, סימן, סנדל, סמטה, סנהדרין, עמילן, פדגוג, פטל, פיס, פלסטיק, פנס, פנקס, פרוזדור, פרצוף, פרקליט, פסנתר, פזמון, קולמוס, קלפי, קומקום, קובייה, תיאטרון, תכסיס. להערכת הבלשנים כ 2000 מילים מהשפה היוונית נכנסו לשפה העברית למן ימי בית שני ועד השפה העברית של היום.